

Klasik Toplumsal Değişme Kuramları 2

İŞLEVSELÇİLİK VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

Erken Dönem İşlevselci Kuramlar/Evrimci Kuramlar

Toplumsal değişme sosyoloji disiplininin temel sorunlarından biridir. Sosyoloji, toplumsal değişmeyi birbirinden bağımsız olayların meydana gelmesi olarak değil, yapılandırılmış bir süreç olarak ele alır. Bu sürecin yönünü ve eğilimini açıklamaya çalışır.

İşlevselci yaklaşım ise yapısalcı toplumsal kuramlardan biridir. Yapısalcı toplumsal kuramlar toplumu parçalardan oluşmuş bir bütün olarak görür ve bu bütünün nasıl işlediğini açıklamaya çalışır. Genel olarak işlev kavramı ve işlevselcilik 1940'lı ve 1950'li yıllarda Talcot Parsons'ın çalışmalarıyla birlikte anılsa da işlevselciğin temelleri Auguste Comte'un çalışmalarına kadar uzanmaktadır.

18 ve 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da meydana gelen toplumsal değişimler (Fransız devrimi ve İngiltere'de meydana gelen sanayi devrimi) aynı zamanda toplumu anlayabilmek adına sosyoloji biliminin de doğmasına yol açmıştır. Böylece erken dönem toplum çalışmalarının temel sorunu toplumsal değişimin nedenini açıklayabilmek ve toplumsal düzenin nasıl sağlanacağı önermek olmuştur. Aynı zamanda organik kuramcılar (Kızılçelik 1994) olarak da adlandırılabilen erken dönem işlevselci toplum kuramcıları August Comte, Herbert Spencer ve Emile Durkheim'in çalışmalarının da merkezini bu temel sorun oluşturmaktadır.

Erken dönem işlevselci kuramcıların organik kuramcılar olarak adlandırılmalarının nedeni, genel olarak toplumu insan bedeni gibi bir organizmaya benzetmiş olmalarıdır. Nasıl ki insan bedeninde organlar birbirleriyle ilişki olarak bir bütün hâlinde çalışırsa ve bir organın bedene katkısını anlamak için diğer organlarla ilişkisini anlamak gerekirse toplum da parçalarını meydana getiren kurumların birbirleriyle olan ilişkisi bağlamında değerlendirilir ve bütüne katkısı anlaşılmaya çalışılır. İnsan bedeninde organlar arasındaki uyum, toplumun ögeleri arasında da geçerlidir. Diğer canlı organizmaların değişimi evrimle gerçekleştiği gibi toplumların değişim de kurumların evrimiyle oluşur ve adına ilerleme denir.

Örneğin **Comte** (Aron 1986, s.100-101), toplumu anlayabilmek için iki temel kategori kullanır: *Toplumsal Statik* ve *Toplumsal Dinamik*. *Toplumsal Statik* hem bir toplumun belli bir zamandaki yapısını anlamak için kullanılır hem de toplumu bir arada tutan fikir birliğini (consensus) belirleyen ögelerin çözümlenmesini sağlayarak evrensel toplum düzeninin ilkelerini ortaya koymaya çalışır. Diğer taraftan

toplumsal değişmeyi açıklayabilmek için insan düşüncesinde ve insan toplumlarında art arda gelen ve zorunlu evreler olarak kabul ettiği değişimi anlatan *Toplumsal Dinamik* kavramını kullanır. İnsan toplulukları üç temel aşamadan geçer: *Teolojik*, *Metafizik* ve *Pozitif* aşamalar. *Teolojik* aşamada toplumsal ve fiziksel dünyayı ilgilendiren tüm olaylar doğaüstü güçlere atfedilir. Kendi içinde de aşamaları bulunan teolojik aşamanın ilk basamağını nesnelere de dâhil olmak üzere tüm varlıkların canlı sayıldığı fetişist aşamadır. Bu aşamayı çok tanrıcılık takip eder. Teolojik aşamanın son evresini ise tek tanrıcılık oluşturur. Comte'a göre ikinci aşama olan *Metafizik* aşama Avrupa Rönesansı ile başlayan ve Fransız devrimi ile biten aşamadır. Bu aşamada tek tanrı düşüncesi niteliği pek belli olmayan "Ruh" kavramına dönüşür. Entellektüel açıdan karmaşaya yol açan bu dönüşümde, insan toplulukları için temel birim devlettir. Kilise ve hukukçuların egemenliğinden söz edilir (Kızılcılık 1994, s.115-117). *Pozitif* aşama insan toplulukları için kaçınılmaz olan en son evredir ve bilimsel bilgi ile sanayi toplumunun özelliklerini içine alır. İnsanlık artık bu son aşamada yer almaktadır. Comte'un içinde yaşadığı toplumun Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan kargaşa ve kaosun hüküm sürdüğü bir dönem olduğu dikkate alındığında insanlık evriminin en son aşamasına geldiği hâlde neden toplumsal düzenin sağlanamadığı ve nasıl sağlanması gerektiği sorularına Comte'un açıklaması şöyledir: Devrimin rastlantıları ve şiddet, toplumun yeniden örgütlenmesine izin vermemektedir. Entellektüel bir reform yapılmalı, bilimlerin bir sentezi oluşturulmalı ve pozitif bir siyaset yaratılmalıdır (Aron 1986, s.79).

Benzer biçimde **Spencer** da toplumsal değişmeyi organizmaların evrimi gibi toplumsal evrim olarak ele alır. Darwin'in *Doğal Seleksiyon* tezinden etkilenen Spencer, bu tezin evrim anlayışını sosyolojiye ve etiğe uyarlamıştır. Tüm organizmalar evrim süreci içinde basit ve farklılaşmamış olandan karmaşık ve farklılaşmış olana doğru evrim geçirmektedir. İnsan toplumlarında da evrensel evrim yasası geçerlidir. Toplumsal organizma da diğer organizmalar gibi basit ve farklılaşmamış olan askeri toplumlardan karmaşık ve farklılaşmış olan sanayi toplumuna evrimde ve gelişmektedir. İdeal toplum düzeni olan sanayi toplumunda karşılıklı bağımlılık karmaşıklık ve farklılaşmadan dolayı en üst düzeydedir. Toplumsal sorumluluklar gönüllülük esasına ve toplumsal sözleşmeye dayalı olarak toplumu birarada tutar. Değişimin ya da gelişmenin ilk aşaması birbirine benzeyen (homojen) unsurların biraraya gelmesi ve bir bütün oluşturmasıdır. İkinci evrede bu bütünlük içinde özel yoğunlaşmalar yani bütünleşmenin çözülmeye başlaması görülür. Son evre olan belirlenim evresinde ise homojen yapı artık içinde farklılıklar barındıran (heterojen) bir yapıya dönüşmüştür. Artık işlevlerin uzmanlaşması, belirsizliklerin daha düzenli hâle gelmesi, farklılaşma ve karşılıklı bağımlılıktan söz edilmeye başlanır. Bu durum toplumsal gelişmeyi toplumsal çözülmeye ayıran noktadır (Kızılcılık 1994, s.52-58).

Doğal Seleksiyon: Üremenin büyük bir hızla artmasına rağmen bir türün nüfusu sabit kalıyorsa türün bazı üyelerinin yok olmasını diğerlerinin de yaşamaya devam etmesini sağlayan bir seleksiyon/seçim mekanizması vardır. Bu mekanizmaya göre çevrelerine daha iyi uyum sağlayan bireyler, daha güçlü olanlar yaşar; daha zor uyum sağlayanlar yok olur. Bu duruma doğal seleksiyon adı verilir

İNERNET

Herbert Spencer hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz. <http://media.pfeifer.edu/DSS/#spencer>. Erişim tarihi: 03/10/2009

SIRA SİZDE

1

Spencer'in doğal seleksiyon anlayışı toplumsal yaşama bakışta nasıl bir anlayış getirmiştir?

Erken dönem işlevselcilerin son önemli kuramcısı **Emile Durkheim**'dir. Nisbet'e göre (1965, aktaran Lauer 1977, s.61-63) Durkheim'in toplumsal değişme kuramının dört temel noktası bulunmaktadır.

1. Gelişmiş toplumların kökeni sorunu: Durkheim bu noktada çağdaşlarının görüşlerini paylaşarak gelişmiş toplumların ilkel toplumlardan evrildiğini görüşünü benimser. Bu evrim toplumsal gelişmenin yoludur.
2. Toplumsal gelişmenin aşamaları: Durkheim'a göre toplumsal gelişimin iki aşaması vardır: a) mekanik dayanışma ve b) organik dayanışma. Mekanik dayanışma toplumsal organizasyonun ilkel durumudur ve ilkel insanlar arasında görülmeye devam etmektedir. Organik dayanışma ise toplumsal gelişmeye eşlik eden iş bölümünden kaynaklanır. Mekanik dayanışmada bireysel farklılıklar yerine tüm bilinci kapsayan paylaşılan fikirler ve değerler vardır. Bu duruma kollektif bilinç adı verilir. Büyük ölçüde homojen olan toplumsal düzende dayanışma cezalandırıcı hukuk denilen ve kollektif bilince saldırı olarak kabul edilen sapkınlarına uygulanan toplumsal öfkenin ifadesi olarak tanımlanan hukuk türüyle sağlanır. Organik dayanışma ise benzerlikler yerine farklılıklara dayanır. Toplumda artan karmaşıklıkla iş bölümünü de içine alan farklı işlevlere dayanan bir dayanışma gerektirir. Bu ise organik dayanışmanın temelini oluşturur. Toplumsal dayanışma onarıcı hukukla sağlanır. Yani cezalandırma yerine sorunlu ilişkilerin normal duruma döndürülerek yeniden inşa edilmesine dayanır.

Durkheim bu iki tür dayanışma arasındaki farklılığı üç noktada özetler:

- a) Mekanik dayanışma bireyi aracı ve doğrudan topluma bağlar. Organik dayanışmada bireyler arasında karşılıklı bağımlılık vardır.
 - b) Mekanik dayanışmanın olduğu toplumlar paylaşılan inanç ve hassasiyetlerle tanımlanır. Organik dayanışma ise farklılaşmış bir toplumu anlatır.
 - c) Mekanik dayanışmada bireysel haklardan söz edilmez. Organik dayanışmada ise bireyler ve bireysel haklar vardır.
3. Toplumsal değişimin nedeni: Durkheim toplumsal değişimin nedeni olarak doğrudan nüfus artışını görür. Nüfus yoğunluğu arttıkça bireyler arasındaki etkileşim ve iş bölümü de artar. Bu gereklilik sonuçta mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçilmesine neden olur. Bir toplumda nüfus yoğunluğu kıt kaynaklar için mücadelede daha çetin hâle gelir. İş bölümünün farklılaşması nedeniyle artık farklı mesleklere sahip olan insanlar farklı hedefleri takip edeceklerinden birbirlerini yok etmeden bir arada varolabilirler. Özetle kalabalık topluluklarda iş bölümü toplumsal olarak yıkıcı çatışmalardan kaçınılması için gereklidir. Bu bağlamda gelecekte toplumsal düzenin devamı için mesleki organizasyonların yeterli derecede gelişmesi gerekmektedir.
 4. Toplumsal evrimin/gelişimin yönü: Toplumsal evrim mekanik olandan organik dayanışmaya doğru gelişmektedir. Grup dayanışması değişince toplumsal değişimde gerçekleşir. Zaman içinde mekanik dayanışmanın yerini organik dayanışmaya bırakması, onun tamamen ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Toplumsal değişimin yönü toplumların organik dayanışma ile tanımlandığı ancak mekanik dayanışmanın artıklarının da varlığını sürdürmeye devam edeceği bir durum olacaktır.

Özetlemek gerekirse erken dönem işlevselci/evrimci kuramların temel varsayımları şunlardır.

1. Bütünlük: Toplumun parçaları birbirleriyle ilişkili bir bütün olarak çözümlenmelidir.
2. Evrensellik: Değişme evrensel, doğal ve sürekli. Her yerde mevcuttur.
3. Gizil Güç: Değişme içseldir ve değişmekte olan birimin içinde gizlidir.

4. Gerekircilik: Değişme tersine dönmez. Değişme basitten karmaşığa doğru evrilir. Önemli olan bu toplumsal aşamaların evrensel yasasını bulmaktır.
5. Toplumsal değişikliklerin dereceli oluşu: Aşamalar arasındaki geçiş birikimsel ve düzenlidir. En beklenmedik ve ani kabul edilen olaylar bir sonraki aşama için belli bir birikimle olur.
6. Yönlendirme: Değişme tek ve genel, doğrusal bir yön izler. Döngüsel değil, ilerleyicidir.
7. İndirgeme: Doğanın ve uygarlığın ilerleyişinde etkili olan güçler her yerde mevcuttur ve birbirlerine benzer. (Smith 1996, s. 47-48)

YAPISAL-İŞLEVSECİLİK/ YENİ-EVRİMCİLİK

1940 ve 1950'li yıllardan sonra toplumsal değişme alanında özellikle Amerika'da üstünlüklerini sürdüren yapısal-ışlevselci ya da diğer adıyla yeni-evrimci yaklaşımın en önemli temsilcileri **Talcott Parsons** ve **Neil Smelser**'dir. İşlevselciliğin temel toplumsal değişme ilkeleri kısaca aşağıdaki biçimde özetlenebilir (Van den Bergh, 1967 aktaran Lauer 1977, s.75)

1. Toplum parçaları birbirleriyle ilişkili bir bütün olarak çözümlenmelidir.
2. Neden ve etki ilişkileri çoklu ve karşılıklıdır.
3. Toplumsal sistemler dinamik bir denge durumundadır. Diğer bir deyişle sisteme baskı yapan faktörler sistemde en alt düzeyde değişime neden olur.
4. Mükemmel bütünleşme hiçbir zaman gerçekleşmez. Her toplumda gerilimler ve sapmalar oluşur ancak bu durum kurumlar tarafından etkisizleştirilir.
5. Değişim, ani kesintilerle değil yavaş yavaş gerçekleşir ve belli bir uyum sağlama sürecini içerir.
6. Değişim, toplumdaki artan farklılaşma, iç yenilikler ve sistemin dışındaki değişikliklere uyumun bir sonucudur.
7. Sistem paylaşılan değerler vasıtasıyla bütünleşir.

SIRA SİZDE

Yapısal-ışlevselci toplum anlayışında bireyin toplumla nasıl bir ilişkisi vardır?

Yapısal-ışlevselciliğin kurucusu sayılan **Talcot Parsons** toplumsal süreci toplumsal değişimden ayırmak gerektiğini vurgular (Lauer 1977, s.79-84). Tüm süreçler belli ölçüde değişim içerse de süreci değişimden ayıran özellik toplumsal yapıda değişim meydana getirebilme özelliğidir. Diğer bir deyişle bir toplumsal sürecin toplumsal değişim olarak adlandırılabilmesi için toplumsal yapıda değişiklik meydana getirebilmiş olması gerekir. Parsons'a göre dört çeşit toplumsal süreç vardır: sistem içindeki süreçleri içeren **denge durumu**, sistemin temel değişimlerini içeren **yapısal değişim**, sistemin tamamında olmayan ama bir ya da birkaç alt sistemdeki değişimi içeren **yapısal farklılaşma** ve son olarak zaman içinde toplumların gelişme kalıplarını tanımlayan bir süreç olan **evrim**dir. Bu süreçler birbirinden tamamen bağımsız değildir ve bu süreçleri kesin çizgilerle ayırmak güçtür. Ancak yine de analitik olarak farklılaştırılabilir.

DİKKAT

Parsons'ın toplum kuramı ve kullanılan kavramlarla ilgili olarak daha detaylı bilgi için Sosyoloji Tarihi kitabımızın 5.ünitesi olan "İşlevcilik" konusuna bakınız.

Denge durumuna karşılık gelen süreçler sistem sınırlarının sürdürülmesine hizmet eder. Denge durumu statik ya da hareketli olabilir. Her iki tipte de süreçler işler ancak hareketli denge durumunda **değişme sürecinin** kalıpları görülür.

Toplumsal sistemlerde denge durumu dört temel ilkeye dayanır:

1. Inertia ilkesi: sürece karşıt motivasyon güçleri karışmadığı sürece denge durumunun hızı ve yönü aynı kalır.
2. Eylem ve Karşı Eylem ilkesi: sürecin yönündeki herhangi bir değişme başka bir değişmeyle dengelenir.
3. Çaba ilkesi: süreçlerin hızındaki değişim uygulanan ya da uygulamadan kalan motivasyon güçlerinin ağırlığıyla doğru orantılıdır. Diğer bir deyişle motivasyon ne kadar güçlüyse değişimin hızı da o kadar fazla olacaktır.
4. Sistem-bütünleşme ilkesi: "kalıp" ögelerin kaderini bütünleştirici faktörler olarak kendilerine atfedilen değerler belirler.

Bir süreç olarak **toplumsal değişme**, toplumsal sistemin en üst seviyesinde yer alan değerler sistemindeki değişimi ifade eder. En üst seviyedeki değişme, alt sistemlerde ve toplumsal rollerde de değişimi ifade eder. Birimlerin karşılıklı bağımlılığı nedeniyle herhangi bir birimde meydana gelen değişim diğer birimlerle de değişmeye yol açar. Böylece herhangi bir seviyede meydana gelen değişim diğer seviyeleri de etkiler.

Yapısal Farklılaşma süreci daha önce de belirtildiği gibi sistemin tamamında değil, alt sistemlerde meydana gelen değişimi içerir. Diğer bir deyişle, kurumsallaşmış değerler varlıklarını sürdürmeye devam eder. Ancak bu durum değer seviyesinde bir değişim olmadığı anlamına gelmez. Daha çok değişen değerlere rağmen kalıpların aynı kaldığı anlamına gelir.

Toplumların **evrimi** olarak süreç, Parsons'a göre toplumun uyum kapasitesinin artmasıdır. Süreç farklılaşmayla başlar. Farklılaşmanın içinde toplumun genelinden hem yapısal hem de işlevsel olarak farklı yeni birimler bulunur. Eğer süreç gerçekten evrimsel ise yeni birimler eski birimlerden daha etkili olarak işlemeye başlar. Evrim sürecinde bütünleşme sorunu yaşanır. Çünkü sistem ne kadar karmaşıkça birlikte çalışması düzenlenecek birimler de o kadar fazla olacaktır. Sistem, evrim sürecinde bütünleşmenin güncellenmesi adı verilen bir durumla bütünleşmenin sağlanabilmesi için ögelerin kullandığı bazı kaynakları kullanmaktan vazgeçerek bütünleşmenin başarılması sağlanır. Evrim sürecinde değerler sorunu da ortaya çıkar. Yeni değer kalıplarının hem doğmakta olan yeni toplumsal sistemi meşurlaştırması hem de yeni sistemin bütünleşmesini sağlaması gerekir.

Parsons toplumların evriminde üç temel aşama görür: ilkel, orta seviye ve modern. İlkel seviyeden orta seviyeye geçişteki en önemli değişme kaynağı yazılı dildir. Yazılı dil sosyal ve kültürel sistemler arasındaki farklılaşmayı artırır ve kültürel sistemin daha etkili işlemlerini sağlar. Orta seviyeden modern toplumlara geçişte etkili olan değişme kaynağı ise hukuk sistemi biçiminde ortaya çıkan kurumsallaşmış normlardır.

Parsons'ın toplumsal kuramında sistem bir denge ve inertia durumunda olduğuna göre değişme nasıl gerçekleşecektir? Denge durumunu sağlayan güçlerin ağırlıkları ve değişime karşı gösterecekleri karşı-eylem dikkate alındığında, değişim yalnızca kalıpların değişmesiyle gerçekleşmeyecektir. Değişim için denge sağlayan güçlerin dirençlerinin de üstesinden gelinmesi gerekir. Sistemde yaratılan gerginliğin şiddeti de değişimi açıklamak için yeterli değildir. Çünkü gerginlik yapıyı hareketsiz bırakarak da çözülebilir. O hâlde değişimin gerçekleşmesi için gerginliğin yanı sıra aşağıdaki dört ögenin de bulunması gerekir:

1. Kurumsallaşmış yapısal kalıpların direncinin üstesinden gelebilecek mekanizmaların bulunması,
2. Gerginliğe gösterilen karşı-eylemin yeterli derecede yapıcı olasılıkları da içeren bir türünün olması,

3. Kurumsallaştırılabilecek bir kalıp modelinin bulunması
4. Modelle uyumlu davranışların ödüllendirilmesini sağlayacak yaptırımların kullanılması ve kullanımın sağlanabilmesi için değerlerle kişisel çıkarların uyumunun sürekliliğidir.

Toplumsal değişimin gerçekleşmesi için dikkate alınması gereken diğer bir nokta da değişime yol açan ögenin sistemin içinden mi yoksa dışından mı kaynaklandığını bilmektir. **Dış ögeler**, farklı sosyal sistemlerde yer alan insanlar ya da kültürlerle meydana gelen etkileşimden de kaynaklanabilir. Sistemler arası çatışma, savaş ve savaş tehdidi sosyal sistemlerin değişmesine neden olan en önemli kaynaktır. Toplumsal değişmeye neden olan **iç ögeler**, bir toplumsal sistemin alt sistemlerinde girdi ve çıktılar arasındaki dengesizlikten kaynaklanan dengesizlik durumunun yarattığı iç gerginliklerin sonucudur. Gerginlik, iki ya da daha fazla alt sistemin genel sistemin denge durumuyla uyumlu olmayan biçimde değişme baskısı altında olmasıdır. Sonuçta bu tür gerginlikler ya sistem tarafından çözülür ya alt sistemler yalıtılırlar ya da yapısal değişim meydana gelir (Lauer 1977, s.79-84).

Yapısal-İşlevselci toplumsal değişme kuramını kullanan sosyal bilimcilerden biri de **Neil Smelser**'dir. Bu kuramı sanayi devrimini açıklamak için kullanmıştır. Smelser toplumsal değişimin belirleyicileri olarak dört temel öge ortaya koyar: değişme için yapısal ortam, güçlü değişme dürtüsü, değişim için harekete geçmek ve toplumsal kontroldür. **Yapısal ortam**, yapıda değişimi zorlayan etkenlerden emin olmak için toplumsal yapının incelenmesini içerir. Örneğin, herhangi bir toplumda reformla meydana gelecek bir değişim olasılığından emin olabilmek için, durumdan duyulan memnuniyetsizliğin ifadesi olarak kullanılan yapısal araçları incelemek gerekir. Bu memnuniyetsizlik ne kadar çok sayıda kanaldan ifade edilirse, reform olasılığı o kadar artar. **Güçlü değişme dürtüsü**, yapısal iletkenliğin yeterli olmadığını, değişim için zorlayıcı bir dürtü olması gerektiğini de gösterir. Ayrıca bu dürtünün nüfus yapısındaki değişim gibi iç etkenlerden mi yoksa savaş gibi dış etkenlerden mi kaynaklandığı da incelenmelidir. **Değişim için harekete geçmek** değişimin yönüyle ilişkilidir. Değişim için yapı ve dürtü yeterli olsa bile değişimin yönünü tahmin etmek zordur. Çünkü değişimin yönü değişim için kaynakların nasıl harekete geçirildiği ve değişmeyi etkilemek için nasıl kullanıldığına bağlıdır. Dolayısıyla bu tür harekete geçme değişimin liderliği ile yakından bağlantılıdır. Son olarak **toplumsal kontrol** değişime daima direnç gösterir. Toplumsal kontrolü ellerinde bulduran kişiler değişimi bastırabilirler ya da değişimin alacağı yönü belirlemede önemli bir rol oynayabilirler (Lauer 1977, 84-86).

Smelser sanayi devrimini incelerken zaman için temel değişimlerin ikisinin de gözlemlenebileceğini söyler. Bu değişimler kısa süreli uyum (yapısal farklılaşma) ve uzun süreli yapısal değişimlerdir. Kendi çalışmasına kısa süreli uyuma odaklanarak yapısal değişimin büyüyen bir toplumsal sisteme ait olduğunu ve dört temel işlevsel zorunluluk çerçevesinde anlaşılması gerektiğini savunur. Bu dört temel zorunluluk Parsons'ın eylem sisteminin temel zorunlulukları olan uyum, hedefe ulaşma, bütünleşme ve gizil kalıp korumadır. Farklılaşma birbirini takip eden yedi temel aşamanın varlığını ortaya koyar (Lauer 1977, s.86-87):

1. Hedeflere tatmin edici biçimde ulaşamamanın yarattığı başarısızlık ve değişim olasılığının farkındalığından kaynaklanan memnuniyetsizlik. Sanayi devrimiyle ilişkili olarak tatmin edici bir üretim seviyesine ulaşamamanın getirdiği başarısızlık ve daha üst seviyede üretim yapabilme potansiyelinin farkında olmanın yarattığı memnuniyetsizlik olarak örneklenebilir.

2. Duygusal tepkiler ve sorunların çözümü için yarar sağlamayacak olan ruhsal durumlar. Örnek olarak gerçekçi olmayan beklentiler ve olaylara verilen duygusal tepkiler gösterilebilir.
3. İkinci aşamada ortaya çıkan duygusal enerjinin mevcut değerler sisteminin sonuçlarını anlamak için daha akılcı kullanılması. Diğer bir deyişle gerilimlerle başa çıkabilme ve mevcut değer sisteminin sonuçlarını anlayabilmek için dürtüsel kaynakların harekete geçirilmesidir.
4. Bu aşama beyin fırtınası sürecidir. Bu süreçte hiç kimse oluşturulan fikirlerin sonuçlarından sorumlu tutulmaz. Örneğin, değişim sürecindeki kuşağın yeni fikirler üretmesi için cesaretlendirmesi ve bu fikirlerin sonuçlarından sorumlu tutulmaması.
5. Uygulanacak belirli fikirlerin ve kurumsal kalıpların netleştirilmesi. Örneğin sanayi devriminde girişimcilerin kendilerini adayacakları belirli fikirler netleştirilmişti.
6. Bireyler ya da grupların değişimi uygulaması ve çabalarının mevcut değerler sistemine uygun yaptırımlarla değerlendirilmesi. Örneğin, müşterilerin girişimcilerin çabalarını kârla ödüllendirmesi ya da finansal başarısızlıkla cezalandırması.
7. Kabul edilebilir değişimlerin rutin hâle gelmesi. Örneğin, kazancı yaşam standardının bir parçası olarak kabul etmek ve üretim işlevlerinin rutiniyle iş birliği yapmak.

Bu aşamalar birbirini takip etmekle birlikte kesintili değildir. Diğer bir deyişle bir aşama belirlediğinde diğer aşama ortadan kalkmaz. Örneğin, duygusal tepkilerin ortaya çıkması memnuniyetsizliği ortadan kaldırmaz. Ayrıca ikinci ve beşinci aşamalarda geri çekilme yaşanabilir ya da küçük çaplı memnuniyetsizlik bir sonraki aşamaya yol açmayabilir. Bu aşamalar herhangi bir sistemin dört işlevsel zorunluluğu bağlamında ilerler ve çözümlemesi oldukça karmaşıktır.

İşlevselci Kurama Yönelik Genel Eleştiriler

İşlevselciliğe yöneltilen temel eleştiriler şunlardır (Haralambos & Holborn 1995, s.876-877):

1. İşlevselciler toplumsal sistemin parçalarının bütüne olan yararlarından dolayı var olduğunu iddia ederler. Oysaki sistemin parçalarının bütüne yararlılığı bir etkidir. Onların var olması için bir neden değildir.
2. İşlevselcilerin toplumu açıklamak için geliştirdikleri organizma benzetmelerinde, biyolojide bir organizmanın bazı parçaları işe yaramazsa organizma ölür. Oysaki toplumlarda hem parçaların işe yararlıklarını net olarak tespit etmek zordur hem de toplumlar ölmez, yalnızca değişir.
3. Toplumsal düzenin sağlanmasında çözüm olarak gösterilen toplumsal fikir birliği gerçeği yansıtmaz. Araştırmalar, üzerinde geniş ölçüde fikir birliğine varılmış bir dizi değer varlığını ispat edememiştir. Ayrıca bir toplumun durağanlığını bazı değerlerin varlığı değil, yokluğu sağlayabilir. Katmanlı bir toplumda herkes başarı konusunda fikirbirliğine varsaydı ve bunun için mücadeleye etseydi, bu durum toplumsal düzen yerine düzensizlik getirirdi.
4. İşlevselci kuram insan davranışlarının sistem tarafından belirlendiğini varsayar. Toplumsal dünyayı toplumsal aktörlerin dışında bir gerçeklik olarak görür. Oysaki insanlar toplumsal sistem tarafından oluşturulmak yerine toplumsal sistemi oluştururlar ve şekillendirirler. İnsanlar işlevselcilerin varsaydığı gibi pasif davranan, sisteme yönelmiş ve sistem tarafından kontrol edilen varlıklar değil, toplumsal sistemi şekillendiren aktif varlıklardır.

5. İşlevselciler toplumsal düzeni sağlayan değerler ve normlara çok fazla gönderme yaparak, durağanlığı bozan ve düzensizlik yaratan çatışan çıkarları gözardı eder. Çatışma, sistem içinde yer alan önemsiz bir gerginlik değildir. Aksine çatışma sistemin merkezinde yer alan ve onun en önemli parçalarından biridir. (Haralambos & Holborn 1995, s.876-877)

SIRA SİZDE

3

Parsons'ın toplum anlayışına göre toplumsal evrimini tamamlayamamış toplumlara ne olur?

İŞLEVSELÇİLİK VE MODERNLEŞME

19.yüzyıl evrim kuramlarının ortak özelliği toplumsal değişimin doğallığı ve kaçınılmaz oluşudur. Sürekli, yavaş ve düz-doğrusal bir ilerleme olarak görülen bu değişimde, insan toplumlarının ulaşacağı en üst düzey Batı'nın sanayileşmiş toplum yapısıdır. Diğer toplumlar, evrim skalasındaki aynı değişme kalıplarını takip ederek, medeniyetin en üst noktası olarak kabul edilen sanayileşmiş Batı toplumlarına doğru kaçınılmaz bir biçimde evrimlenmektedir.

Moderleşme kuramları üzerinde çeşitli etkileri olan evrimci kuramlara en büyük eleştiri yine 19.yüzyılda gelişen yayılcı yaklaşımdır. Yayılcı (Difüzyon) yaklaşım evrim kuramlarında yer alan gelişme açısından farklı gruplar için farklı zamanlarda kültürel olarak “tekrarlanan kalıplar” düşüncesini kabul etmez. Yayılcılara göre kültürel kalıplar yeni keşifler nedeniyle yalnızca bir kere ortaya çıkar. Farklı gruplar tarafından farklı zamanlarda tekrarlanma olasılığı çok nadirdir. Evrim kuramcıları batı kültürünün zaman içinde yayılmasını incelerken, yayılcılar kültürün mekânsal olarak sosyal etkileşimle aktarılmasını incelerler.

Parsons'ın yapısal-işlevselci toplum çözümlemesi 1940 ve 1950'li yılların Amerikan toplumunun sistematik olarak açıklamasıdır. II. Dünya Savaşı'nı takip eden Soğuk Savaş yıllarında geliştirilen modernleşme kuramlarının temel amacı ise ekonomik ve kültürel değişimin karşılıklı ilişkisine odaklanarak sanayileşmemiş toplumlarda Batı teknolojisinin yaratacağı değişimleri incelemektir. Ekonomik alanda meydana gelen değişimlerin toplumsal, kültürel ve bireysel alanda da değişimlere yol açacağı varsayılarak, dışarıdan sunulan yenilikler, yayılcılık ve teknolojik gelişmelerle bu gelişmelere karşı olan geleneksel kültürün direnci ve üstü kapalı olarak Amerikan tarzı başarısızlığa uğradığında Sovyet “tehdidi” olasılığının incelenmesi dönemin modernleşme kuramlarının ana temasını oluşturmaktadır (Harrison 1991, s.8).

Diğer taraftan Parsons da sanayileşmemiş toplumlardan sanayileşmiş toplumlara geçişi açıklarken geçişi sağlayacak olan toplumsal ilişkilerle ilgili erken dönem çalışmalarından memnun kalmayarak geçişte belirleyici olacağını söylediği “eylem kalıplarını” geliştirmiştir. Eylem kalıpları rol oryantasyonundaki temel dikotomiler (iki-lik)dir. Herhangi bir durumun belirleyici bir anlam kazanmasından önce her aktör (birey) beş özel dikotomik seçenek oluşturmalıdır. Bu beş seçenek bir sistem oluşturur ve daha geniş bir değer sisteminin alışıldık, zorunlu ve içselleştirilmiş yönleridir. Bu eylem kalıpları şöyle sıralanabilir (Harrison 1991, s.9-10; Ercan 1996, s.106):

1. **Etkinlik ya da Edilgenlik:** Aktörler dürtüyle mi yoksa öz disiplin kullanımıyla mı karar vermelidir?
2. **Bireycilik ya da Kolektivizm:** Aktörler kişisel çıkarlarına mı yoksa kolektif çıkarılara mı öncelik vererek karar vermelidir?
3. **Evenselcilik ya da Partikularizm:** Aktörler de dâhil olmak üzere sosyal nesnelere genel prensiplere göre mi yoksa aktörle olan ilişkilerine göre mi değerlendirilecektir?

4. **Atfetme ya da Başarı:** Diğer bireylerin eylemleri bizim değerimizi belirlemede ne kadar etkilidir?

5. **İşlevsel özselcilik ya da İşlevsel yayılmacılık:** Diğer aktörlerle etkileşime girildiğinde bu aktörlerin hangi özellikleri daha önemlidir?

Parsons aynı zamanda eylem kalıplarının nasıl gruplandığına bakarak dört farklı toplum yapısı öngörür (Harrison 1991, s.10). Bu grupta Evrenselcilik/Partikularizm (Yerelcilik) eylem kalıbının Atfetme/Başarı eylem kalıbına göre yeniden gruplandırılmasıdır. Dört farklı toplum yapısı şunlardır:

1. **Evrenselci-Başarı odaklı:** Toplumsal statülerin mesleki rollerle yakından bağlantılı olduğu, serbest değişim sisteminde evrensel değerlerin geçerli olduğu, bireysellik ve bireysel tercihlerin üst düzeyde belirleyici olduğu, Batı tarzı sanayileşme taraftarı, açık tabakalaşma sistemine sahip toplumsal yapılar. Bu tür toplumsal yapıya sahip ülkelere örnek olarak Parsons'ın ülkesi olan ABD gösterilebilir.
2. **Evrenselci-Atfetme odaklı:** Toplumsal statünün belirli gruplara üye olmaya dayandığı, kişisel başarının fazla etkili olmadığı, toplumsal hareketliliğin az olduğu ülkelerdir. Nazi dönemi öncesi Almanya ve eski Sovyetler Birliği bu gruba dâhil ülkeler arasında gösterilebilir.
3. **Partikularistik (Yerelci)-Başarı odaklı:** Mesleki sistemin akrabalık ilişkilerine dayandığı, başarının statü hiyerarşisinde bir yer edinme olarak değerlendirildiği, evrensel değerlerin çok az bulunduğu toplumsal yapılarıdır. Örnek olarak eski Çin İmparatorluğu verilebilir.
4. **Partikularistik-Atfetme odaklı:** Başarı konusunda herhangi bir kaygının bulunmadığı, tüm toplumsal konuların akrabalık ilişkileri vasıtasıyla elde edildiği, durağanlık ve geleneklere çok değer verilen toplumsal yapılarıdır. Parsons'a göre İspanyol kökenli-Amerikalılardır (Harrison 1991, s.10).

Yukarıda anlatılan eylem kalıpları ve toplumsal yapılar Parsons'ın yapısal-işlevselci toplum kuramını temel alarak modernleşme kuramı geliştiren **Bert Hoselitz** tarafından da geleneksel ve modern toplumları açıklamak için kullanılmıştır. Hoselitz'e göre ekonomik değişim yalnızca ekonomik faktörlerle açıklanamaz. Ekonomik, toplumsal ve kültürel faktörler birbirleriyle ilişkilidir. Kuşaklararası ve nedensel kalıplar toplumdan topluma ve gelişmenin meydana geldiği döneme göre farklılık gösterir. Ancak III. Dünya'nın gelişmesi söz konusu olduğunda Hoselitz toplumsal ve kültürel faktörlerin toplumsal gelişmeyi sağlayacak güçte olmadığını, bazı durumlarda ekonomik gelişmeye engel bile teşkil edebileceğini savunmaktadır. Bu ülkelerde ekonomik gelişme ancak planlanarak gerçekleştirilebilir. Kapital birikimi ve hareketliliği, yeni beceriler ve teknoloji en önemli etmenlerdir. Gelişmemişlikten gelişmişliğe dönüşümde önemli olan diğer bir faktör de "toplumsal sapkın"lardır. Toplumun kıyasında yer alan bu kişiler buluş yapan kişiler ve girişimciler olarak ekonomik aktivite içinde yer aldıklarında toplumsal değişim için gerekli ama yetersiz bir neden olarak yer alırlar. Ayrıca insan/toprak oranı ekonomik gelişmenin türüne de karar verecektir. Söz konusu ekonomik gelişme genişlemeci bir gelişme ise zorunluluk ya da başka nedenlerden dolayı göç etmiş kimseler (göçmenler) genişlemeci tür ekonomik gelişmeyi sağlayacaktır. Diğer taraftan, belli bir coğrafi bölgede yoğunlaşan ekonomik gelişme türü ise öze ait gelişmedir. Bu gelişme türleri farklı toplumsal tabakalaşma tarzlarına karşılık gelir. Gelişlemeci ekonomik gelişme göreceli olarak daha açık, yani toplumsal hareketliliğin daha fazla olduğu bir tabakalaşma sistemini gerektirirken, öze ait ekonomik gelişmede katı bir sınıf yapısı ve merkezileşmiş karar-verme mekanizması bulunur (Harrison 1991, s.12-13).

Yapısal-İşlevselci toplumsal kuramı kullanan diğer modernleşme kurmacılarından biri de **Marion Levy**'dir. Levy "Batı teknolojiyi sanayileşmemiş toplumlara götürüldüğünde ne olur?" sorusuna cevap aramıştır. Levy'e göre III. Dünya ülkelerinin toplumsal ve ekonomik etkileşimlerini belirleyen geleneksel değerlerdir. Bu değerler sanayileşmiş toplumlardaki değerleri tam tersi olan bireyler arasındaki özel ilişkilere dayanır. Diğer bir deyişle, kişiselleştirmeden, akılcı ve formal ilişkiler sanayileşmiş toplumların etkileşim tarzlarıdır. Diğer taraftan rol oryantasyonlarıyla ekonomik büyüme arasında da bir uygunluk olmalıdır. Örneğin gelişmiş toplumlarda modern teknolojinin etkili kullanımı için akılcılık, evrensellik ve işlevsellik gerekli şartları oluşturur. Sonuçta Levy'nin çözümlemesine göre eğer III. Dünya ülkelerindeki insanların rol oryantasyonları Batı ülkelerinde yaşayanların rol oryantasyonlarına yaklaştıkça, ülkelerinde ekonomik büyüme meydana gelir ve insanlar daha fazla Batı toplumlarındaki insanlara benzer (Harrison 1991, s.11)

Bu dönemde III. Dünya ülkelerinin modernleşmesiyle ilgili yapılan çalışmalardan en ünlülerinden biri de **Daniel Lenner**'dir. Genel olarak Orta Doğu ülkelerinde modernleşmeyi inceleyen Lenner, modernleşme küresel bir süreçtir ve dünyanın her yerinde aynıdır. Geleneksel değerleri temsil eden İslam, modernleşmenin akılcı ve pozitivist ruhu karşısında savunmasızdır. Bu süreçte kitle iletişim araçlarının hayati bir rolü vardır. Kentleşmeye eşlik eden okur-yazarlık oranındaki artış kitle iletişim araçlarının kullanımı yaygınlaştırarak modernleşmenin yalnızca kurumlar düzeyinde değil, bireyler düzeyinde de gerçekleşmesini sağlar. Lenner'in 1950-1954 yılları arasında Ankara'nın Balgat semtindeki değişimi konu alan çalışmasında bölgenin geleneksel olandan "iyi" ve "kaçınılamaz" olan modernleşmeye nasıl geçildiğini anlatır (Harrison 1991, s.16)

Modernleşme sürecinde kültürel değerlerin önemini yanı sıra bireysel düzeydeki değerlerin önemini **David McClelland** tarafından vurgulanmıştır. Bir şeyleri daha iyi, daha hızlı, daha etkin ve daha az çaba harcayarak gerçekleştirme isteği olarak tanımladığı "başarı ihtiyacı" duyan bireylerin, farklı kültürlerde ekonomik gelişme için bireysel düzeyde ihtiyaç duyulan insan tipini anlatır. Kendi başının çaresine bakabilen, rekabetçi, dışa dönük ve girişimci ruhu cesaretlendirilmiş çocuklar ve gençler, ekonomik gelişme için ihtiyaç duyulan kişisel dürtüyü sağlar. Yetişkinlerde bu özellikler kısa dönemli eğitim kurslarıyla sağlanabilir. Diğer bir deyişle, psikolojik düzeyde üstünlük sağlama ihtiyacı ekonomik alanda 'ortak iyilik' hâline dönüşür. McClelland psikolojiye ağırlık vermekle birlikte, sosyal ve tarihsel faktörlerin önemini de kabul etmektedir. Örneğin reformist dinlerin takipçilerinin bu özelliklere daha fazla sahip olduğunu söyler (Harrison 1991, s.19).

Yapısal-İşlevselci toplum kuramını kullanarak modernleşmeye daha genel bir açıdan bakan modernleşme kuramcıları **Neil Smelser** ve **Walt W. Rostow**'dur. Bundan önceki bölümde Smelser'in toplumsal değişmeye bakışı anlatılmıştı. Bu bağlamda Smelser'in III. Dünya ülkelerinin modernleşmesi şöyle özetlenebilir: Sistemin bütünleştirici mekanizmalarına rağmen, toplumsal değişme için toplumsal iteleyiciler kaçınılmazdır. Bunlar aynı zamanda geleneksel toplumdan modern topluma geçiş, ani yapısal değişimler ve hızlı sanayileşme için de gereklidir. Toplumsal iteleyicilerin en güçlüleri yeni ve güçlü siyasi kurumlar ve bunlara bağlı liderlik anlayışıdır. Söz konusu iteleyicilerin varlığı durumunda Batı'nın gelişim yolu bölgesel bazı farklar gösterse bile III. Dünya ülkelerinde gerçekleşebilir (Harrison 1991, s.24-26).

Diğer taraftan **Rostow** yalnızca ekonomik faktörleri değil, toplumsal kararlar ve hükümet politikalarını da içeren bir modernleşme kuramı sunar. Diğer yapısal-İşlevselci kuramcılar gibi modernleşmenin yayılmacılığını, tek yönde ilerleyen ve

kaçınılmaz yapısını vurgular. Rostow'a göre geleneksellikten modernleşmeye doğru beş temel aşamadan geçilir (Peet 1991, s.31-33):

1. **Geleneksel toplumlar:** Bu toplumların özellikleri ilkel teknolojiyi kullanmaları ve fiziksel dünyaya manevi açıdan bakmalarıdır. Bu durum geleneksel toplumların ekonomilerinin tarımcılık seviyesinde kalmasına ve üretimin belli bir sınırının olmasına yol açar. Bu toplumlarda toplumsal hareketlilik çok az olduğu hiyerarşik bir yapı ve toprak sahiplerinin ellerinde toplanmış olan siyasi güç bulunur. Değer sistemi ise uzun vadeli bir kadercilik anlayışıdır.
2. **Ekonomik gelişmenin ön şartları:** Modernleşmede ikinci evrensel aşama ekonomik kalkınmanın ön şartlarının oluşmasıdır. 17.yüzyıl sonu ve 18.yüzyıl başlarında İngiltere'de gözlenen bu özellikle modern bilimin tarım ve sanayide üretim için kullanılmasıdır. Ülkenin coğrafi konumu, ticaret potansiyeli, toplumsal ve siyasi yapısı bu aşamanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece geleneksel toplum çözülmeye başlamış, ilerleme düşüncesi yayılmış, düşüncenin kendisi ahlaki açıdan "iyi" olarak kabul edilmiştir. Ayrıca eğitimin yaygınlaşmasıyla bankalar ortaya çıkmış, yatırımlar artmış ve ticaretin sınırları genişlemiştir. Buna rağmen toplum geleneksel yapı ve değerlerini korumaya devam etmektedir.
3. **Ekonomik Kalkış Aşaması:** Modern toplumların yatağını oluşturur. Bu aşamada büyümenin önündeki engeller ortadan kalmıştır. Siyasi ortam modernleşmeyi destekler niteliktedir. Etkili yatırımlarda ve millî gelirden artış gözlenmiştir. Kentlerdeki sanayide istihdam artmış ve girişimci sınıfı genişlemiştir. Yeni teknolojilerin kullanımı tarım alanına da girmiştir. Toplumsal, ekonomik ve siyasi yapı da büyümeyi desteleyecek şekilde dönüşmüştür.
4. **Olgunluk dönemi:** Bu aşama modern teknolojinin ekonomik aktivitenin tamamen içine girmesidir. Söz konusu aşamadaki bir devletin üretmek istediği herhangi bir şey için yeterli sayıda girişimci ve teknik becerisi vardır.
5. **Üst seviyede kitle tüketimi:** Bu aşamada belli başlı sanayi sektörleri tüketime yönelik mal ve hizmet sunar. Reel gelir insanların ihtiyaçlarının çok ötesinde tüketebilmelerini sağlar. İş yapısı el becerisine dayalı işlerden büro tipi istihdama döner. Sosyal refah ve sosyal güvenlik için daha fazla kaynak ayrılır.

Rostow da diğer modernleşme kuramcıları gibi düz ve tek yönlü bir gelişme modeli önerir. Geleneksel toplumlar modernleşmek için yalnızca ekonomik değil toplumsal ve kültürel değerlerini de değiştirmelidirler.

Yapısal-İşlevselci Modernleşme Kuramının Eleştirisi: Özellikle 1960'ların ortalarından itibaren modernleşme kuramları hem III. Dünya ülkeleri hem de sol görüşlü kişiler tarafından eleştirilmiştir. Eleştiriler yapısal işlevselci toplumsal kuramın toplum anlayışının eleştirilmesinden modernleşme kuramlarının siyasi sonuçlarına kadar geniş bir yelpazede yer almıştır. Bu bölümde Gouldner, Giddens, Frank'ın eleştirilerine yer verilecektir.

Yapısal-İşlevselci toplum kuramını toplumsal dinamikleri açıklamak için yetersiz kalmakla eleştiren **Alwin W. Gouldner**'a göre Parsons için en önemli konu toplumsal düzenin nasıl sürdürüleceğidir. Parsons insan amaçlarının ya da takip edilen değerlerin önemini vurgular ancak bu değerlerin kime ait değerler ve amaçlar olduğunu sorgulamaz. Diğer bir deyişle değerlerin yaratılmasına değil aktarımına vurgu yapar. İnsanlar toplumsal sistemler tarafından toplumsal rolleri için eğitilen boş kutulardır. Bu eğitim, insanların toplumsal rollerinin gereğini yerine getirebilme ya da rollere uyum sağlama yetenekleri sayesinde olur. Parsons'ın değer-

lerin aktarımı ve insanın rolleri benimsemede gösterdiği toplumsal uysallık ve şekillendirilebilirliği vurgulaması aslında birey ve grup arasındaki çatışmaları açıklama sorununu ortadan kaldırmak içindir. Böylece insanların herhangi bir sistemdeki kaçınma ya da toplumsal şekillendirmeye direnç gösterme eğilimi göz ardı edilir. Böylece çatışma ve gerginlik toplumsal yaşam için gerekli bir unsur olarak görülmekten çıkar. Toplumsal sistemin bütünü düşünüldüğünde ise denge bir kere sağlandıktan sonra, sabit ve değişmez özelliği nedeniyle dışarıdan herhangi bir zorlama gelmediği sürece değişmez. Dışarıdan gelen zorlamalar ya da çok nadiren gerçekleşen ve rastgele olma özelliği taşıyan iç baskılar da toplumsal yapıyı dönüştürücü değil, daha çok döngüsel ve ritmikdir. Bu bağlamda yapısal farklılaşma mevcut güç odaklarını rahatsız etmeden ve zorlamadan sistemin düzenli bir biçimde değişmesinin bir yoludur. Gelişme kuramları açısından böyle bir toplum anlayışı, gelişmeyi tek yönlü ve evrimsel bir değişme olarak olarak algılar (Peet 1991, s.36).

Anthony Giddens ise organizma benzetmesi temelinde ele alınan bir toplumsal yapıda sistemin ihtiyaçlarının merkeze yerleştirildiğini, amaca yönelik insan eylemlerinin yeterince açıklanamadığını savunur. Oysaki toplumsal sistemlerde sistemin ihtiyaçları değil, toplumsal aktörlerin istekleri vardır. Ayrıca yapısal kavramıyla işlevselciğin hatalı bir biçimde birlikte kullanıldığını söyler. Çünkü yapı bir anatomidir ve sistem bu anatominin nasıl işlediğini de kapsar. Toplumsal yaşamda yapılar (kalıplar) insan eylemleriyle üretildiği ve yeniden üretildiği sürece var olabilir. Bu nedenle yapısalılık ve işlevsellik bir arada kullanılamaz. Ayrıca amaca yönelik insan eylemlerindeki amacın kendisi insan eylemleriyle amacın nedenini ya da eylemin mantığını da içine alacak şekilde bütünleşmiştir. Diğer taraftan işlevselci toplumsal evrim kuramı toplumların çevrelerine uyum sağlama sürecini açıklamaya çalışırken değişimine neden olan etkenlerin sınıf çatışması gibi iç nedenler yerine, hayvanların evriminde olduğu gibi dış nedenlerden kaynaklandığını varsayar. İnsan toplumlarının çevrelerine yalnızca uyum sağladığı varsayımı hatalıdır. Çünkü insanlar doğaya uyum sağlamazlar, aksine doğayı dönüştürürler. Ayrıca hayvan evriminden farklı bir biçimde insan gelişmesinin ve toplumlarının maddi çevreleriyle olan ilişkisinin bilinçli olarak kontrolü söz konusudur (Peet 1991, s.37-38).

Yapısal-işlevselci modernleşme kuramı tarih anlayışı ve etnosentrik yaklaşımı nedeniyle de ciddi eleştiriler almıştır. Örneğin **Andre G. Frank**, Rostow'un modernleşme sürecini açıklamak için kullandığı aşamaları şu açılardan eleştirir :

1. Genel tarih anlayışı: Rostow Antik Çin, Maya, Kuzey Afrika ve diğer imparatorlukları feodal Avrupa ile eşitleyerek tek tip, gelişmemiş geleneksel toplum kategorisi oluşturur. Oysaki bu toplulukların çoğu bazı açılardan Avrupa'dan daha gelişmiştir. Böylece Avrupa kapitalizminin dünya uygarlıkları üzerinde gelişmemişlik yaratan etkisini gizlemeye çalışır.
2. Avro-Amerikan tarih anlayışı ve etkisi: Öncelikle Avrupa kökenli Amerikan tarihini ekonomik gelişmenin süreçlerine indirger ve bu süreçleri takip edilmesi, tekrarlanması gereken tarihi olaylar olarak sunar. Oysaki Avrupa'nın gelişmesi tarihsel bağlamı değiştirmiş ve bir güç merkezi oluşturmuştur. Diğer ülkeler bu merkeze bağımlı çevre konumuna gelmiştir. Bu ülkelerin gelişebilmesi için öncelikle sözü edilen küresel yapıyı düşman olarak görüp mücadeleye etmesi gerekir.
3. Etnosentrizm ve üst seviye kitle tüketimi: Gelişmişliğin en son aşaması olarak kabul edilen üst seviye kitle tüketimi Kuzey Amerikan yaşam tarzıdır. Pek çok kişinin aşırı-tüketimin yarattığı toplumsal ve çevresel sorunlardan uzak biçimde istedikleri şekilde tüketebildikleri bir yaşam tarzının propa-

gandasıdır. Diğer bir deyişle en iyi yaşam tarzı olarak sunulan şey bir tür paraya tapınmadır.(Peet, 1991, s.38-39)

Özetle, Frank'a göre Rostow'un modernleşme kuramı gelişmemiş ülkelerin tarihsel gelişimlerini göz ardı eden, ekonomik ve kültürel değişimleri gelişmiş ülkelerin tarihi ile eşitleyen bir yaklaşımdır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise Yapısal-İşlevselci modernleşme kuramlarına getirilen eleştiriler öncelikle toplumsal sistemin işleyişini açıklaması bağlamındadır. Sistem anlayışıyla bağlantılı olarak yaratılan geleneksel ve modern toplum ideal tipleri, modern toplumların bakış açısından diğer toplumları değerlendirmesi, III. Dünya ülkelerinin gelişmemişliğinde modern toplumların rollerini ve bu ülkelerin özgün tarihsel gelişimlerini göz ardı etmesi Yapısal-İşlevselci modernleşme kuramlarına getirilen en önemli eleştirileri oluşturur.

Yapısal-İşlevselci toplum kuramını kullanan modernleşme kuramlarının temel amacı nedir?

SIRA SİZDE

4